Krise urbanistické moderny v socialismu

Případ plánování Prahy od šedesátých do osmdesátých let 20. století

Petr Roubal

Když v květnu 1961 navštívila Prahu skupina dvaadvaceti britských architektů, překvapila je sebedůvěra jejich československých protějšků a jistota, s jakou se pustili do výstavby velkých panelových sídlišť: „Zjistili jsme, že architekti a urbanisté v Československu nepochybují o tom, co dělají. Jsou přesvědčení, že rozsáhlé programy výstavby bytových domů jsou pro ně tou nejlepší a nejnaléhavější záležitostí.“¹ Údiv britských architektů je pochopitelný, protože od konce padesátých let se v západní Evropě a ve Spojených státech na základě negativních zkušeností s poválečnou výstavbou rozsáhlých sídlišť sociálního bydlení formovala ostrá kritika této praxe. Právě v této době vycházely i první takto zaměřené publikace určené širší veřejnosti s dalekosáhlým dopadem na veřejnou debatu o architektonické modernitě. V roce 1960 se objevila kniha Kevina Lynche *Obraz města* a o rok později ještě vlivnější studie Jane Jacobsové *Smrt a život amerických velkoměst*.² Stačilo několik

1 BENSON, Preston: Czechoslovakia in 1961. In: *Town and Country Planning*, roč. 30, č. 7 (1961), s. 351, cit. dle: ZARECOR, Kimberly Elman: *Utváření socialistické modernity: Bydlení v Československu v letech 1945–1960*. Praha, Academia 2015, s. 376.

2 LYNCH, Kevin: *The Image of the City*. Cambridge (Massachusetts), Massachusetts Institute of Technology Press 1960 (v českém překladu: *Obraz města*. Praha, Polygon 2004); JACOBS, Jane: *The Death and Life of Great American Cities*. New York, Random House 1961 (v českém překladu: JACOBSOVÁ, Jane: *Smrt a život amerických velkoměst*. Praha, Odeon 1975).

málo let, aby – jak píše významný historik poválečné architektury Samuel Zipp – urbanistický modernismus byl „jako nástroj politiky i jako vize v podstatě mrtvý“.³

Následující text zkoumá kořeny citované expertní důvěry československých urbanistů i důvody následného hlubokého zklamání týchž expertů z nepodařeného experimentu architektonické a urbanistické moderny. Nesleduje se zde pouze časový posun, tj. zpoždění oproti Západu, byť i to samotné je zajímavým příkladem fungování mechanismu transferu idejí s dalekosáhlými důsledky pro podobu socialistických měst. Spíše studuji specifické státněsocialistické prameny intelektuálního vývoje expertní kultury československých urbanistů, a to na příkladu městského plánování Prahy od pozdních padesátých do pozdních osmdesátých let minulého století.⁴ Pražská urbanistika je pro tuto otázku vhodná ze dvou základních důvodů: na rozdíl od některých průmyslových center, zejména Ostravy, nemuseli pražští urbanisté vycházet ze socialistickorealistického dědictví raných padesátých let a mohli předkládat zcela nové koncepce socialistické urbanistiky. Příklad Prahy díky jejímu kulturnímu dědictví také nejlépe demonstruje střet mezi modernistickou urbanistikou a organicky rostlým historickým městem. Příběh plánování metropole odráží obecnější téma úlohy expertů ve státněsocialistickém vládnutí, která v reakci na „voluntarismus“ raných padesátých let dramaticky vzrůstá v době tání. Od konce padesátých let na sebe architekti a urbanisté přebírají rozsáhlé rozhodovací pravomoci nad podobou měst, zatímco stranické orgány se omezují na zásadní investiční a kádrové otázky. Autonomie urbanistů jako státněsocialistických expertů je o to větší, že operují bez ohledu na tržní síly v prostředí socialistického hospodářství. Ve známé debatě o povaze socialistického města Iván Szelényi dokládá, že je to právě nezávislost urbanistů na vlastnických vztazích a tržní ceně pozemků, co činí socialistické město socialistickým.⁵

3 ZIPP, Samuel: *Manhattan Projects: The Rise and Fall of Urban Renewal in Cold War New York*. New York – Oxford, Oxford University Press 2010, s. 17; srv. též SAMMARTINO, Annemarie: Mass Housing, Late Modernism, and the Forging of Community in New York City and East Berlin, 1965–1989. In: *American Historical Review*, roč. 121, č. 2 (2016), s. 492–521. Sammartinová nicméně argumentuje proti předčasnému pohřbívání urbanistického modernismu a navrhuje alternativní chronologii sahající až do 80. let.

4 K městskému plánování za socialismu v Československu obecně srv. zejména MUSIL, Jiří: Vývoj a plánování měst ve střední Evropě v období komunistických režimů. In: *Sociologický časopis*, roč. 37, č. 3 (2001), s. 275–296; FERENCŮHOVÁ, Slavomíra: *Meno, mesto, vec: Urbánne plánovanie v sociológii mesta a prípad (post)socialistického Brna*. Brno, Masarykova univerzita 2011; ANDRÁŠIOVÁ, Katarína – DULLA, Matúš – HABERLANDOVÁ, Katarína – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta – PASTOREKOVÁ, Laura – SZALAY, Peter: Planning the unplanned city: Modern urban conceptions in a traditional urban structure / Plánované neplánované mestá: Moderné urbanistické koncepcie v tradičnej mestskej štruktúre. In: *Architektúra & urbanizmus*, roč. 49, č. 3–4 (2015), s. 216–239.

5 SZELÉNYI, Iván: Cities under socialism – and After. In: ANDRUSZ, Gregory – HARLOE, Michael – SZELÉNYI, Iván (ed.): *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Oxford, Blackwell 1996, s. 286–317, zde s. 301. Sociální geograf György Enyedi v této debatě zastává opačné stanovisko, když argumentuje, že tzv. socialistická města jsou pouhou podskupinou zaostalých měst, která se pokoušejí o dosazení západního vzoru (viz ENYEDI, György: Urbanization under Socialism. In: *Tamtéž*,

„Úchylky v architektuře“ a zprůmyslnění stavebnictví

Hlavními postavami poválečného pražského urbanismu byla skupina expertů z řad levicové architektonické avantgardy, sdružené ve třicátých letech do Pokrokové architektonické skupiny. Tato skupina mladých architektů, především Jiří Voženílek (1909–1986), Karel Janů (1910–1995) a Jiří Štursa (1910–1995), se pod duchovním vedením Karla Teigeho věnovala experimentům s kolektivním bydlením a propagaci sovětské urbanistiky. Obzvlášť se zabývali koncepcí pásmového města Nikolaje Miljutina, která nahrazovala tradiční radiální urbanistická schémata paralelními souvislými pásmy vyhrazenými pro průmysl, bydlení, dopravu a zeleň.⁶ Ze sovětských diskusí převzali také klíčovou tezi „industrializace stavebnictví“, která pro architektky znamenala radikální obrat k exaktní vědecké práci na projektech a technologiích.⁷ Architekta-umělec, který plní zadání bohatých klientů, měl nahradit architekt-vědec, sloužící širokým lidovým vrstvám. U Jiřího Voženíla se, jak ukazuje americká historička architektury Kimberly Zarecorová, teoretický zájem změnil v rozsáhlý aplikovaný výzkum, když nastoupil do projekčního oddělení Baťových závodů ve Zlíně.⁸ Baťa usiloval o typizaci a standardizaci bydlení jako jeden z integrálních prvků své dlouhodobé obchodní strategie, ve které chtěl pokud možno kontrolovat veškeré výrobní vstupy. Vedle této autarkní strategie bylo pro Baťu zásadní zprůmyslnění stavebnictví jako nástroj ke globální expanzi zlínského modelu továrních měst. Pro mladé avantgardní architektky bylo angažmá u Baťi také důležité coby prostor k profesnímu růstu během protektorátu, kdy byl výzkum na univerzitních pracovištích zastaven.⁹

Po válce se členové Pokrokové architektonické skupiny dočkali hvězdné kariéry. Karel Janů nastoupil do funkce generálního ředitele Československých stavebních

s. 100–118). Novější pohled na tuto debatu viz BOHN, Thomas M.: *Von der „europäischen Stadt“ zur „sozialistischen Stadt“ und zurück? Urbane Transformationen im östlichen Europa des 20. Jahrhunderts*. München, Oldenbourg 2009; srv. též ZARECOR, Kimberly Elman: *What Was So Socialist about the Socialist City? Second World Urbanity in Europe from Postwar Stalinism to Post-Socialist Neoliberalism*. In: *Journal of Urban History*, roč. 44, č. 1 (2018), s. 95–117.

6 MILJUTIN, Nikolaj Alexandrovič: *Socgorod: Otázky stavby socialistických měst. Základy racionelního plánování nových sídlišť v SSSR*. Praha, s. n. 1931; JANŮ, Karel – ŠTURSA, Jiří – VOŽENÍLEK, Jiří: *Architektura a společnost: Vývoj architektury za kapitalismu a úkoly socialistického architekta. Zásady a program socialistických architektů*. Praha, Levá fronta 1933. Miljutinův koncept aplikovali jeho jmenovaní čeští následovníci v urbanistických plánech pro obce ležící těsně za hranicemi Prahy: Čakovice a Letňany (srv. ZARECOR, K. E.: *Utváření socialistické modernity*, s. 42).

7 Viz JANŮ, Karel – ŠTURSA, Jiří – VOŽENÍLEK, Jiří: Je možná vědecká syntéza v architektuře? In: ŠVÁCHA, Rostislav – RYNDOVÁ, Soňa – POKORNÁ, Pavla (ed.): *Forma sleduje vědu / Form Follows Science: Teige, Gillar a evropský vědecký funkcionalismus 1922–1948 / Teige, Gillar and European Scientific Functionalism 1922–1948*. Praha, Galerie Jaroslava Fragnera 2000, s. 253.

8 ZARECOR, K. E.: *Utváření socialistické modernity*, s. 43.

9 K vývoji pražské urbanistiky za války viz HOŘEJŠ, Miloš: *Praha jako německé město: Nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu*. Praha, Mladá fronta 2013.

závodů, jež vznikly v roce 1948 znárodněním veškerých stavebních podniků. Jiří Voženílek se ve stejném roce stal prvním ředitelem Stavoprojektu, státem řízeného systému projekčních a architektonických pracovišť, který sloučil všechny dřívější soukromé ateliéry do jediné mamutí organizace s jedenácti tisíci zaměstnanci.¹⁰ Oba své pozice využili k tomu, aby v širokém měřítku rozvinuli svůj meziválečný program „zvědečtění“ projekční a architektonické praxe, která se měla věnovat produkci fundovaných a experimentálně ověřených standardizovaných projektů a industrializaci a mechanizaci stavebnictví prostřednictvím panelové výstavby. Nástup socialistického realismu, jenž architektonickou praxi plně zasáhl až v roce 1951, neznamenal úplný odvrát od tohoto trendu. Janů i Voženílek sice ztratili své výsadní postavení, ale pokračovali v přípravě panelové výstavby jako vedoucí architektonických výzkumných ústavů.¹¹ Řada projektantů a architektů se pokoušela adaptovat panelovou technologii pro potřeby socialistického realismu, například úpravou panelových typů, tak aby se na ně daly připevnit prefabrikované dekorace „sorely“. Další se snažili prezentovat tradici meziválečného funkcionalismu jako specifickou československou „národní formu“, kterou bylo možné naplnit „socialistickým obsahem“.

Již koncem roku 1954 ale došlo v sovětské architektuře a urbanistice k zásadnímu obratu, který rehabilitoval ideje členů Pokrokové architektonické skupiny. Změnu sovětského kurzu pádně dokumentoval obsáhlý projev Nikity Chruščova na Všesvazovém sjezdu stavitelů, architektů a pracovníků ve stavebnictví v Moskvě.¹² Nejvyšší sovětský představitel ve svém projevu vystoupil proti „úchyldkám v architektuře“, tj. socialistickému realismu, který podle něj staví estetická kritéria nad kritéria ekonomická.¹³ Dosavadní praxe pompézní a dekorativní architektury pod falešnou rouškou boje proti konstruktivismu podle něj plýtvala cenným materiálem a časem. Chruščov, který v projevu často přecházel do osobních útoků, zdůrazňoval, že hlavním kritériem musí být cena za metr čtvereční podlahové plochy: „Hle, takové problémy ... především zajímají s. Zacharova. On potřebuje krásné

10 Viz NOVÝ, Otakar: Čtvrtstoleté jubileum založení Stavoprojektu. In: *Architektura ČSR*, roč. 32, č. 10 (1973), s. 483–490, zde s. 488.

11 Kariéra Jiřího Štursy, synovce sochaře Jana Štursy, měla opačný vývoj. Tento architekt navrhl vítězné urbanistické řešení a podstavec pod Švecův návrh Stalinova pomníku na pražské Letné a po roce 1952 se stal děkanem Fakulty architektury Českého vysokého učení technického.

12 V češtině vyšlo jako Proslov s. N. S. Chruščova na Všesvazové poradě stavitelů, architektů a pracovníků průmyslu stavebních hmot, průmyslu stavebních a silničních strojů, projektových a vědecko-výzkumných organizací dne 7. prosince 1954. In: *Diskuse o otázkách soudobé výstavby a architektury v SSSR*, sv. 2. Praha, Výzkumný ústav výstavby a architektury 1955, s. 225–285. Srv. též usnesení Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu a Rady ministrů SSSR „O odstranění přebytnosti v projektování a stavitelství“ ze 4. listopadu 1955 (Postanovlenije Centralnogo komitěta KPSS i Soveta ministrov SSSR ot 4 nojabrja 1955 goda No. 1871 „Ob ustraněni izlišestv v projektirovanii i stroitel'stve“. In: Sovarch: Projekt Sovetskaja architektura [online]. [Cit. 2017-03-15.] Dostupné z: <http://sovarch.ru/postanovlenie55>).

13 Proslov s. N. S. Chruščova..., s. 250.

siluety, ale lidé potřebují byty. Lidé se nekochají siluetami, ale potřebují v domech žít! (Potlesk).“¹⁴ Úkolem architektů podle něj bylo co nejrychleji stavět co nejlevnější obytné domy. K tomuto cíli měla vést radikální změna vlastní architektonické produkce. Architekti se namísto „stavění si vlastních pomníků“ – jako například projektování výškových budov, ve kterých více než třetinu podlahové plochy zabírá vlastní konstrukce budovy – měli soustředit na produkci standardizovaných návrhů a jejich systematické používání.¹⁵ Další cestou k efektivnější výstavbě mělo být jednoznačné přijetí metody stavby z prefabrikovaných panelů jako jediné správné možnosti dalšího vývoje stavebnictví. Jedině prefabrikované panely totiž dovozovaly „rozsáhlé zprůmyslnění stavebnictví“.¹⁶ V této souvislosti Chruščov několikrát vyzdvihl roli československé expertízy, když jednoho z ministrů napomínal: „Ministr průmyslu stavebních hmot soudruh Judin a jiní pracovníci tohoto průmyslu nesmějí zpyšnět a musí se učit u našich přátel z Československa, kteří vyrábějí hodnotné stavební hmoty a prvky. (Potlesk).“¹⁷

Chruščovův projev po formální stránce zůstal v modu stalinského vládnutí. Politický vůdce se stavěl do úlohy arbitra odborných sporů, které „řešil“ osobními výpady proti vedoucím představitelům „reakčních“ institucí, a utápěl se v detailech stavebního a urbanistického mikro-managementu (kvalita obkladů v hotelových koupelnách, přednosti jednotlivých povrchů nově budovaných silnic). Nicméně jeho návrhy na typizaci a standardizaci ve stavebnictví i v samotném projektování a plánování představovaly zásadní obrat ve vztahu politika k architektuře a urbanismu, neboť znesnadňovaly, či přímo znemožňovaly politickou (stejně jako uměleckou) interferenci. Chruščov sám shrnul půvab typizace pro socialistické vládnutí: „Jaké výhody přináší stavění podle typových projektů? Velmi značné. Chceme stavět: Projekt již máme, je známo, jaké

Architekt a urbanista Jiří Voženílek (1909–1986), od roku 1937 projektant Baťových závodů ve Zlíně, poté mimo jiné ředitel Stavoprojektu (1948–1952), náměstek ministra výstavby (1956–1961) a poté do roku 1970 hlavní architekt hlavního města Prahy (repro Krajská galerie výtvarného umění Zlín)

14 Tamtéž.

15 Tamtéž, s. 243.

16 Tamtéž, s. 230.

17 Tamtéž, s. 262.

rozměry má mít pozemek pro takovou stavbu, jakých je třeba konstrukcí a hmot, kolik je třeba pracovních sil. Všechno je jasné.“¹⁸ Pokud ale bylo vše tak jasné, naskytá se otázka, kde byl vedle inženýrů a ekonomů v tomto technickém řešení prostor pro architekty a politiky?

Chruščovovy teze padly v roce 1954 v Československu na výborně připravenou půdu. Byl to právě Jiří Voženílek, kdo z pozice ředitele Výzkumného ústavu výstavby a architektury Stavoprojektu vydal Chruščovův projev hned začátkem roku 1955. Dramatický pád hlavního představitele socialistického realismu v architektuře Jiřího Krohy následoval krátce poté (jeho odchod by byl ještě rychlejší, kdyby nebyl hlavním architektem první celostátní spartakiády, která se uskutečnila v polovině roku 1955).¹⁹ Jiří Voženílek se v roce 1956 stal náměstkem ministra stavebnictví a také předsedou nového Státního výboru pro výstavbu, v roce 1961 pak nastoupil jako vedoucí Útvaru hlavního architekta hlavního města Prahy. Karel Janů v roce 1959 získal profesuru na Stavební fakultě ČVUT, v roce 1963 se stal jejím děkanem a v letech 1965 až 1969 působil jako náměstek ministra školství. Standardizované projekty a panelová technologie byly velmi záhy přijaty jako progresivní postupy a rychle se uplatňovaly v praxi.²⁰

Politická preference standardizované panelové výstavby, potvrzená řadou stranických a vládních usnesení,²¹ měla své přímé urbanistické důsledky, zejména pro kompaktně zastavěná města, jako byla Praha. Stavební technologie přímo utvářela urbanistický ráz města. Byla totiž ekonomicky efektivní pouze při stavbě rozsáhlých obytných celků. Ve srovnání s výstavbou používající tradiční materiály sice byla panelová výstavba mnohem náročnější na vybudování infrastruktury, zřízení staveniště a položení jeřábních drah, tyto zvýšené náklady ale byly při velkých bytových stavbách kompenzovány rychlostí výstavby a průměrnou cenou jednoho bytu. Panelová technologie také silně implikovala budování nových sídlišť v rovinatých částech měst. Velké sídlištní celky na okraji města bylo potřeba spojit s centrem velkokapacitní veřejnou dopravou, což postupem času vedlo k budování sídlišť podél páteřní osy metra. Zvolená technologie také poněkud paradoxně vedla k budování celků o nízkých hustotách obyvatelstva, protože využití jeřábů v masovém měřítku

18 Tamtéž, s. 245.

19 Viz ZARECOR, Kimberly Elman: Stavoprojekt a Ateliér národního umělce Jiřího Krohy v 50. letech 20. století. In: MACHARÁČKOVÁ, Marcela (ed.): *Jiří Kroha (1893–1974): Architekt, malíř, designér, teoretik v proměnách umění 20. století*. Brno, Muzeum města Brna – ERA 2007, s. 328–365.

20 K panelové výstavbě srv. především SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie – ŠVÁCHA, Rostislav – NOVOTNÁ, Eva – JIRKALOVÁ, Karolina (ed.): *Paneláci*, sv. 1: *Padesát sídlišť v českých zemích. Kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*. Praha, Uměleckoprůmyslové museum 2016; a zejména TÍŽ (ed.): *Paneláci*, sv. 2: *Historie sídlišť v českých zemích 1945–1989. Kritický katalog k výstavě Bydliště – panelové sídliště. Plány, realizace, bydlení 1945–1989*. Praha, Uměleckoprůmyslové museum 2017.

21 Srv. např. *Národní archiv*, Praha (dále NA), fond (f.) Úřad vlády ČSR/ČR, Praha – Usnesení vlády, inventární číslo (inv. č. 254/1958), Usnesení vlády Republiky československé ze dne 14. března 1958 č. 254 o zásadách pro další řízení výstavby a přestavby hlavního města Prahy.

Schéma pražské dopravy urbanisty Eduarda Skřivana z roku 1957 (repro Architektura ČSR, roč. 16, 1957, č. 1–2)

umožňovalo stavět pouze poměrně nízké panelové domy, maximálně s osmi patry. Další urbanistické důsledky měla preference konkrétní panelové technologie. Po intenzivní diskusi o jejích dvou možných variantách – buď nosném skeletu vyplněném nenosnými panely, nebo nosných panelech bez skeletu – došlo koncem padesátých let k definitivnímu příklonu k druhé možnosti.²² Rozhodujícím argumentem byla přitom menší náročnost nosných panelů na spotřebu oceli a pracovní síly. Tato technologie, při které výšku podlaží i rozměry místností přesně určují velikosti panelů, silně omezovala možnosti využít parteru (přízemí) domů k umístění obchodů a další „občanské vybavenosti“. Panelová výstavba se tím ještě více vzdálila od dosavadní tvorby městského prostředí s obchody a službami v přízemí živých ulic a náměstí. Na příkladu výstavby domů určených k bydlení vidíme, jak zvolená technologie determinuje budoucí politická rozhodnutí o podobě města a formuje sociální prostor jeho obyvatel, a to aniž by se o těchto dalekosáhlých důsledcích zvolené technologie vedla politická, natož pak veřejná diskuse.

Voženílkovo nadšení pro panelovou výstavbu nebylo mezi pražskými architekty sdíleno bezvýhradně. Již v roce 1957 varoval Jiří Novotný, který měl před nástupem Voženílka do čela Útvaru hlavního architekta na starosti přípravu *Směrného plánu Prahy*, před urbanistickými důsledky panelové technologie: „Všichni spontánně uznáváme potřebu rychlé industrializované výstavby bytů, ale přešlapujeme bezradně nad problémem, jak sladit jedním rázem vznikající velké celky s podmínkami pražského prostředí, malebností města. (...) Nedovedeme dosud usměrnit industrializaci, aby jako prostředek výstavby nepředurčovala myšlenku plánu.“²³ Nicméně jednou učiněné rozhodnutí budovat kapacity pro bydlení pomocí panelové

22 Viz STORCH, Karel: *Nová technika a architektura v Československu*. Praha, Unie československých architektů 1961.

23 NOVOTNÝ, Jiří: *Směrný plán Prahy 1955*. In: *Architektura ČSR*, roč. 16, č. 1–2 (1957), s. 27. Podobně v témž čísle časopisu psal Stanislav Semrád: „Mezi architekty panuje názor, který se projevil i ve výsledcích soutěží poslední doby, že průmyslová výroba staveb nemůže nic přidat ke kráse Prahy, spíše naopak. Myslím, že dosud nebylo učiněno zdaleka všechno, aby bylo prokázáno, že masovou výrobu staveb lze uskutečňovat i v podmínkách Prahy, aniž by

technologie bylo v prostředí plánované ekonomiky nezvratné, protože bylo úzce provázané s dalšími částmi hospodářství, zejména s výrobními kapacitami panelových závodů.

Urbanistický optimismus pražského územního plánu

Nejucelenějším vyjádřením urbanistického optimismu pozdní avantgardní generace, který obsahuje všechny hlavní principy urbanistického modernismu, jak se zformovaly ve dvacátých a třicátých letech, je *Směrný plán hl. m. Prahy*, dokončený v roce 1961.²⁴ Plán předložil Útvar hlavního architekta, nově ustavený podle sovětského vzoru, jehož zřízení reflektovalo politické rozhodnutí pověřit plánovacími pracemi pražský Ústřední národní výbor.²⁵ Personálně byl nový úřad obsazen téměř výhradně příslušníky mladší generace meziválečné architektonické avantgardy a jejich žáky, kteří vystudovali České vysoké učení technické krátce po druhé světové válce (často šlo o studenty s jistými architektonickými zkušenostmi, kteří museli kvůli uzavření českých vysokých škol nacisty studium přerušit nebo odložit). V čele úřadu stanul Jiří Voženílek, který si jako svého náměstka vybral teprve pětatřicetiletého architekta Jiřího Hružu. Tento žák dalšího významného meziválečného urbanisty Františka Fialy se pak díky své publicistice stal vůbec nejznámějším československým urbanistou. Svou kariéru zahájil překvapivým vítězstvím v soutěži na úpravu Tereziánského památníku, následně zpracoval územní plán dramaticky rostoucích Košic a poté i mostecké uhelné pánve. Další klíčovou postavou Útvaru hlavního architekta, jeho hlavním projektantem, byl zmiňovaný Jiří Novotný, syn Otakara Novotného, autora budovy pražského Mánesa.²⁶ U Novotného také ještě v roce 1961 nastoupil čerstvě dostudovaný žák Jindřicha Kriseho Ivo Oberstein, který v roce 1968 vyhrál anonymní architektonickou soutěž na pražské Jihozápadní město. Ze starší avantgardní generace v Útvaru hlavního architekta působil například Ladislav Machoň, spolupracovník Jana Kotěry a sochaře Otto Gutfreunda (Gutfreund byl také tchánem Jiřího Novotného, který kvůli tomuto příbuzenství musel opustit protektorátní plánovací ústav).

to znamenalo slevit z požadavku uchovat a rozmnožit krásu města.“ (SEMRÁD, Stanislav: S nadšením, ale realisticky. In: *Tamtéž*, s. 63.)

24 Plán byl předložen ke schválení vládě již v roce 1958 a následující tři roky upravován podle připomínek jednotlivých ministerstev. K jeho definitivnímu schválení došlo až v roce 1964. (Srv. NA, f. Úřad vlády ČSR/ČR, Praha – Usnesení vlády, inv. č. 223/1964, Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 22. dubna 1964 č. 223 o směrném územním plánu hlavního města Prahy.)

25 *Tamtéž*, inv. č. 254/1958, Usnesení vlády Republiky československé ze dne 14. března 1958 č. 254 o zásadách pro další řízení výstavby a přestavby hlavního města Prahy.

26 Viz NOVOTNÝ, Jiří: *Prahou posedlý*. Praha, Karolinum 2002.

Nejsilněji je ve *Směrném plánu Prahy*, který měl určovat vývoj města přinejmenším do roku 1980, poznat vliv Le Corbusiera a základní principy Athénské charty.²⁷ Urbanisté Útvaru hlavního architekta ale eklekticky aplikovali i další inspirace, jako teorii „pásmového města“ či zásady zahradních měst a dalších dezurbanizačních teorií. S tradicí meziválečné urbanistické avantgardy je vázána především víra v možnost a nutnost nově promyslet samotné fungování celého města a přijít s novou, „racionální“ koncepcí, jejíž realizace by byla jen otázkou času a politické vůle. Dalším pojítkem byl princip emancipace shora, tj. úplná transformace života lidí bez jejich vlastní participace (plán ani nepředstíral zájem o participativní jednání). Mnohé z avantgardních představ nebyly ve *Směrném plánu* explicitně rozvíjeny, neboť je jeho autoři považovali za samozřejmý cíl každého „moderního“, „pokrokového“ či prostě „soudobého“ plánování, který již není třeba v rámci ustáleného diskurzu obhajovat.

„Nejpokrokovější urbanistickou zásadou“ Athénské charty, již pražští urbanisté v plánu aplikovali, bylo zónování. Jak struktura města, tak i jeho jednotlivé prvky měly být „očištěny“ od současného „neorganického prolnutí funkcí“.²⁸ Prostorové oddělení jednotlivých funkčních prvků se stalo základem uvažování o téměř všech aspektech městského plánu. Zónování města nebylo jen snahou o „racionální“ a logické uspořádání městského prostoru, ale také estetickou zásadou, kterou dokument explicitně rozvíjel. Soudobý trend „výtvarného výrazu“ města směřoval podle urbanistů k „delimitaci jednotlivých prvků a jejich určité koncentraci“.²⁹ Kompozice města i architektura budov měly zdůraznit specifickou funkci jednotlivých městotvorných prvků a vést k „dokonalé funkčnosti, životní pravdivosti a ideové působnosti“.³⁰

Obecné principy zónování, jak je známe z Athénské charty, ale v plánu doznaly zajímavé proměny, aby navázaly na dosavadní vývoj města. Historický vývoj Prahy, a především její krajinný ráz dávaly městu „přirozené základní zónování“,³¹ jež ani spekulativní kapitalistická výstavba pozdního 19. století zcela nesetřela. Historicky se Praha rozvíjela ze svého centra poměrně rovnoměrně na všechny strany podél radiálních komunikací a na rozdíl od jiných měst se zde kvůli náročnému terénu nevyvinul okružní nebo tangenciální komunikační systém. Existující městská struktura dovolovala vytvořit tři základní pásma: střed města s funkcí společensko-kulturní, střední pásmo s funkcí obytnou a vnější pásmo s funkcí průmyslovou.

27 Athénská charta je urbanistická proklamace přijatá na konferenci Mezinárodního kongresu moderní architektury (*Congrès international d'architecture moderne* – CIAM) roku 1933 a vydaná Le Corbusierem roku 1943 v Paříži, která shrnuje principy modernistické výstavby měst. Text Athénské charty viz HRŮZA, Jiří (ed.): *Charty moderního urbanismu*. Praha, Agora 2002, s. 37–48.

28 *Archiv Institutu plánování a rozvoje hl. m. Prahy* (dále AIPR), *Návrh směrného územního plánu hl. m. Prahy: Průvodní zpráva*. Praha, prosinec 1961, s. 8. Mapové části plánu jsou přístupné na webových stránkách Institutu plánování a rozvoje Praha v nově spuštěné aplikaci.

29 *Tamtéž*, s. 33.

30 *Tamtéž*, s. 7.

31 *Tamtéž*, s. 15.

S historickým jádrem ale pražští urbanisté nenakládali podle brutálních návodů Le Corbusiera, nýbrž právě v duchu principu zónování navrhovali jeho zachování jako celku, ve kterém i méně významné historické stavby mají svou funkci jako součást neporušené památkové oblasti. Takto chápané historické jádro nicméně vyžadovalo, aby řadu jeho funkcí převzalo širší centrum či další čtvrtě středního pásma (například umístění televize a rozhlasu na Pankráci).

Zatímco historické jádro i vnější průmyslový pás (Praha byla i nadále plánována jako hlavní strojírenská základna ČSSR) neměly projít v časovém horizontu plánu do roku 1980 zcela zásadní proměnou, o středním pásmu bydlení to neplatí. Zde se striktně uplatňovaly základní poučky modernistického plánování, které zcela rozrušovaly dosavadní strukturu obytných čtvrtí. Plán reprodukoval odpor modernistického plánování k tradičním koridorovým ulicím s jejich „smrtnými hříchy“: míšením městských funkcí, příliš vysokými hustotami obyvatel a nedostatkem vzduchu, slunce a zeleně. Namísto „sevřených nevětraných bloků, kompaktní masy městských čtvrtí, nediferencovaných funkcí, kde se prolíná a překáží si bydlení, práce a doprava a chybí rekreační možnost“, ³² předpokládal vybudování průmyslově postavených (tj. panelových) obytných celků s nízkými obytnými hustotami, jasnou kompozicí a nezastavitelnou zelení.

Proměna pražského bydlení měla podle plánu proběhnout ve třech fázích. V té počáteční, ještě během první pětiletky, mělo dojít k odstranění bytové tísně vybudováním rozsáhlých panelových sídlišť na volných plochách města (především Severní Město, tj. Prosek a Ďáblice). Nová sídliště také měla vytvořit dostatečnou rezervu bytů pro druhou fázi plánu, spočívající v asanaci pražských čtvrtí postavených v 19. století. Ty byly podle autorů plánu v zásadě správně umístěny jako centra bydlení mezi dvěma hlavními pracovišti ve středu města a na jeho průmyslovém okraji, ale jejich povahu určil zájem spekulativního kapitálu o maximalizaci zisku. Jako obzvláště křiklavý příklad spekulativní výstavby plán udával „přestárlý“ dolní Žižkov s hustotou osídlení místy až dva tisíce obyvatel na hektar (plánovaná nová výstavba předpokládala tři sta padesát obyvatel na hektar), jehož asanace „bude znamenat odstranění jednoho z vředů města“. ³³ Tyto čtvrtě tedy podle autorů plánu byly postaveny na správných místech, ale zcela špatně. Do roku 1980 plán předpokládal likvidaci všech budov postavených v rozmezí let 1850 až 1900 (přesněji řečeno, předpokládal zachování 0,4 procent těchto budov), a to formou takzvané soustředěné přestavby, která znamenala plošnou demolici v souvislých územních celcích po skupinách bloků. Ve třetí fázi, časově již mimo rámec plánu, se pak předpokládala i demolice všech novějších čtvrtí postavených v první třetině dvacátého století, včetně reasanace Josefova.

Z tohoto výhledu vycházel i přístup plánu k modernizaci historických čtvrtí. Modernizace budov – na rozdíl od jejich přestavby neboli asanace – znamenala vybavení současných staveb moderním zařízením, zejména vlastními koupelnami a záchody (podle sčítání lidu z března 1961 v Praze nemělo 31 procent domácností

³² *Tamtéž*, s. 9.

³³ *Tamtéž*, s. 9 a 20.

„Řez teoretickou krajinou“ ilustrující studii o nekonvenčních dopravních systémech. Náčrt dokumentuje důslednou aplikaci principu zónování (repro Územní plánování, roč. 2, 1975, č. 1)

vlastní záchod a 46 procent vlastní koupelnu)³⁴ i centrálním topením, transformaci přízemních bytů na nebytové prostory a odstranění dočasných staveb ze dvorů. Tento proces byl chápán jako ekonomicky nejméně efektivní nástroj bytové politiky. Modernizace podle urbanistů „nemůže odstranit všechny urbanistické a hygienické závady stávajícího obytného území, např. bydlení zůstane i nadále orientováno do koridorových ulic a bude i nadále trpět nedostatkem slunce, zeleně a hřišť, prachem a výfukovými plyny“.³⁵ Urbanisté se obávali, že modernizace, která znamená investici do budov předem odsouzených k demolici, bude existenci těchto „závad“ naopak prodlužovat.

34 Viz Praha v číslech: *Ekonomický rozvoj, výsledky sčítání lidu, domů a bytů, perspektiva vývoje do roku 1980*. Praha, SEVT 1963, s. 108.

35 AIPR, Návrh směrného územního plánu hl. m. Prahy, s. 57.

Na místě asanovaných čtvrtí měly podle plánu postupně vznikat obytné soubory vytvářené podle zásad pokrokového urbanismu, s dostatkem zeleně, světla a občanského vybavení. Současně se tím měla odstranit dosavadní nerovnost v úrovni bytového standardu. V důsledku uplatnění jednoho z hlavních cílů modernistického plánování, jímž bylo rozvolnění zástavby, neměly být ani vyšší budovy (v průměru sedm pater) na překážku výraznému poklesu počtu obyvatel historických čtvrtí, jejichž hustoty se měly několikanásobně snížit. Další úbytek obyvatel měl přinést také záměr využít členitosti terénu k vytvoření zelených klínů, které by pronikaly zvenčí města až do samého středu. Některé svahy o větším sklonu (části Vinohrad, Žižkova, Košíř) a úzká údolí (Nuselské) by po asanaci nebyly již vůbec zastavěny. Kromě hygienické funkce zeleně navrhoval plán toto řešení i kvůli rozčlenění města na přehledné a do jisté míry samostatné celky, oddělené zelení.

Vytváření autonomních okrsků s využitím terénních a historických specifík je jedním z mnoha příkladů ve *Směrném plánu*, kde se projeví modernistické dezurbanizační teorie. Samotná koncepce plánu byla postavena na předpokladu, že není správné město dále rozšiřovat a že je třeba mu odlehčit rozvojem satelitních měst či vybudováním zcela nového města v Polabí.³⁶ Již ve zmíněném vládním usnesení z roku 1958 se ministru-předsedovi Státního úřadu plánovacího ukládalo „usměrňovat rozmisťování výrobních sil tak, aby nedocházelo k dalšímu zvětšování počtu obyvatel v Praze“.³⁷ *Směrný plán* také poněkud nepřesvědčivě obhajoval zachování vilových čtvrtí Prahy tím, že jsou jednak kvalitně postavené a jednak mají vzrostlé stromy na svých zahradách.³⁸ Předpokládalo se, že v delším časovém výhledu dojde postupně k rozpadu staré kompaktní sídlištní formy velkých aglomerací a místo toho se vytvoří oddělené specializované celky (obytné, výrobní, obslužné, rekreační) v „nejlepších polohách“, spojené „dokonalou dopravou“.³⁹

Další podstatnou část historických čtvrtí si měly ukrojit velkoryse plánované silniční stavby. V souladu s navrhovanou rozvolněnou povahou města se individuální automobilová doprava v plánu prezentovala jako „progresivní“ forma, která bude časem přebírat stále větší podíl „přepravní práce“ od přetížené tramvajové dopravy.

36 Srv. UHRINOVÁ, Marta: Etairea – studie moderního bydlení. In: *Československý architekt*, roč. 13, č. 7 (1967), s. 1–3.

37 NA, f. Úřad vlády ČSR/ČR, Praha – Usnesení vlády, inv. č. 254/1958, Usnesení vlády Republiky československé ze dne 14. března 1958 č. 254 o zásadách pro další řízení výstavby a přestavby hlavního města Prahy; srv. též *Archiv hlavního města Prahy*, f. Stavební odbor Národního výboru hlavního města Prahy, karton 159, inv. č. 1053, *Návrh souhrnné hypotézy rozvoje hlav. města Prahy do roku 1980*. Praha, Národní výbor hlavního města Prahy 1961. Obavy z nadměrného růstu Prahy provázely plánovací praxi i později (srv. např. NA, f. Úřad vlády ČSR/ČR, Praha – Usnesení vlády, inv. č. 374/1967, Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 29.9.1967 č. 374 o koncepci prací na dlouhodobém rozvoji a výstavbě hlavního města Prahy).

38 Explicitní obhajobu těchto luxusních čtvrtí najdeme i v následných městských plánech: *AIPR, Pražská-středočeská aglomerace: Průvodní zpráva k územnímu plánu*. Praha, Útvar hlavního architekta – Terplan 1971, s. 210; *Tamtéž, Směrný územní plán Hlavního města Prahy*. Praha, Útvar hlavního architekta 1976, s. 5.

39 *Tamtéž, Návrh směrného územního plánu hl. m. Prahy*, s. 34.

Plán počítal s nárůstem individuální dopravy do roku 1980 o 570 procent (před-městské dokonce o 620 procent).⁴⁰ Cílem mělo být „uspokojení potřeb obyvatel města v individuální přepravě ... poskytnutím přiměřeného, ale dostatečného počtu individuálních motorových vozidel a umožněním jejich provozu“.⁴¹ V Praze měl být do roku 1980 vybudován komunikační systém pěti základních magistrál – tří severojižních a dvou západovýchodních – jejichž hlavní funkcí bylo svedení radiální automobilové dopravy co nejblíže centru a její organizace na takzvaném Novoměstském okruhu, vytvořeném na obvodu centra v průsečíku základních magistrál. Magistrály měly být vybudovány velkoryse s mimoúrovňovým křížením, místy i se šesti pruhy a plánovaným zatížením až pětasedmdesát tisíc aut denně.

Krise socialistického urbanistického modernismu

Avantgardní urbanistický modernismus narážel vždy na nemalý odpor, který při absenci veřejné diskuse za socialismu nabýval nejrůznějších forem, od Krohovy nostalgické po socialistickém realismu až po různé zastřené literární kritiky, vycházející z estetických a hodnotových pozic velmi vzdálených modernismu. Zejména plány na plošné asanace evokovaly kulturní střet, který se odehrál na přelomu století kolem likvidace Josefova a stál za vznikem systematické památkové péče.⁴² Nicméně v následující části textu nás bude zajímat vnitřní krize modernistické urbanistiky, tj. ztráta iluzí mezi samotnými teoretiky a praxí modernistické vize města, a to, jak se z modernistů stávají reformní modernisté.

Odborná kritika modernistického plánování se objevovala od poloviny šedesátých let a s postupem času zasahovala stále širší okruh témat, až k úplnému zpochybnění samotného principu městského plánování. Nejvýraznější postavou kritické reflexe urbanistické modernity v tehdejší Československu se stal jeden z autorů *Směrného plánu* Jiří Hrůza (1925–2012). Přestože své kritické názory zveřejňoval již ve druhé polovině šedesátých let, teprve počátkem dalšího desetiletí nabyla jeho kritika ucelené podoby.

Prvním výrazným textem Jiřího Hrůzy v tomto směru byl článek „Krise sídliště?“, který vyšel v únoru 1967 v *Československém architektu*.⁴³ Autor v něm upozorňoval na špatný stav současných sídlišť a varoval, že společensky působí přesně opačně, než jak bylo zamýšleno. Jejich obyvatelé prý nabývají „pocit, že vše, co je společné,

40 Mezi „progresivní“ formy dopravy řadil plán také leteckou dopravu. Její nárůst odhadoval na 850 procent, předpokládal expanzi Ruzyňského letiště a vybudování civilního vrtulníkového terminálu na Manínách.

41 *Tamtéž*, s. 99.

42 Blíže ke střetu technokratického modernismu se snahou o ochranu kulturních a přírodních hodnot viz SPURNÝ, Matěj: *Most do budoucnosti: Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*. Praha, Karolinum 2016; srv. též DOSTALÍK, Jan: *Organická modernita: Ekologicky šetrné tendence v československém urbanismu a územním plánování (1918–1968)*. Brno, Masarykova univerzita 2015.

43 HRŮZA, Jiří: Krize sídliště? In: *Československý architekt*, roč. 13, č. 4 (1967), s. 1.

je špatné a není také potřeba o to nijak pečovat“. A ani odstranění „primitivních závad“ současných sídlišť, beztak samo o sobě nyní prakticky nemožné, nebude k řešení krize sídlišť stačit. Hrůza dokládal, že ani kvalitně postavená sídliště v západní Evropě, dostatečně vybavená službami, neposkytují uspokojivé životní prostředí. Podle jeho názoru se měla otevřít diskuse nad tím, zda je vůbec správné vytvářet v československých městech rozsáhlé monofunkční celky bydlení, které se stávají pouhými „noclehárnami“ oddělenými jak od městského centra, tak od pracovišť. Vedle této obecné kritiky zónování autor zpochybňoval i používání statistických metod při plánování sídlišť, operujících s kategoriemi jako průměrná rodina, průměrný byt, hustota obyvatel, docházková vzdálenost, které prý nedokážou postihnout různorodost a proměnlivost lidských potřeb. Nejobsáhleji se Hrůza zabýval problémem veřejného prostoru na sídlištích. Ocenil sice, že se v moderní výstavbě měst upustilo od struktury tradiční ulice, která kombinovala vzájemně se vylučující funkce, plány sídlišť ovšem „zapomněly“ tuto funkci tradiční ulice nahradit novým veřejným prostorem. Pěší centra, jež vznikla v nových anglických městech či v satelitních městech Stockholmu, podle něj nemohou tradiční ulici zcela nahradit, protože jejich životnost závisí na dostatečné hustotě obyvatelstva. Dosavadní výstavba sídlišť rovnoměrně pokrývá území opakujícími se obytnými domy (takzvaný systém přší),⁴⁴ místo aby vytvářela v hustotě obyvatel potřebné kontrasty.⁴⁵ Nová kompozice sídlišť, která si vyžádá rovněž změnu panelové technologie, byla z pohledu Hrůzy nevyhnutelná už proto, že v plánované přestavbě obytných čtvrtí z 19. století nebude možné přenést obvyklé „zastavovací systémy“ dovnitř měst.

Hrůza své pochybnosti o modernistickém plánování i urbanistické praxi vyjádřil systematicky o šest let později v knize *Hledání soudobého města*. Tato práce byla silně ovlivněna knihou americké publicistky a urbanistické aktivistky Jane Jacobsové *Smrt a život amerických velkoměst*, na jejímž českém vydání v roce 1975 se Hrůza aktivně podílel – opatřil překlad doslovem a rozsáhlým poznámkovým aparátem vysvětlujícím americké realie, ale také opravujícím některé autorčiny „omyly“.⁴⁶

44 TÝŽ: *Hledání soudobého města*. Praha, Obelisk 1973, s. 65.

45 Na Hrůzův článek reagoval o několik čísel později Jiří Jindra z Výzkumného ústavu obchodu. Na základě rozsáhlého výzkumu sídlištních prodejen a zkušeností ze západoevropských měst upozorňoval na zásadní kompoziční nedostatky sídlišť, které způsobují, že obchodní centra obvodů jsou nevýrazná, málo navštěvovaná a mají „minimální společenskou atmosféru“: „Podíváme-li se na sídliště Prosek, je obchodní dům na jednom konci středové osy, kulturní a zdravotní zařízení na druhém, služby jsou zčásti uprostřed, restaurační stravování na více místech. Na ploše přirozeného středu sídliště mají být zelené plochy.“ (JINDRA, Jiří: Sídliště očima obchodu. In: *Československý architekt*, roč. 13, č. 21 (1967), s. 6.)

46 JACOBISOVÁ, J.: *Smrt a život amerických velkoměst* (viz pozn. 2). Tato kniha byla mezi československými architekty známá již v 60. letech (srv. např. SEMRÁD, Stanislav: Organizace struktury sídlišť. In: *Československý architekt*, roč. 13, č. 8 (1967), s. 2). Jednu z prvních reakcí na Jacobsovu obecně nalezneme v eseji teoretika umění Jindřicha Chaluppeckého „Byt a filozofie“ (in: *Výtvarná práce*, roč. 12, č. 22 (1964), s. 1 a 7; č. 23 (1964), s. 6). V knihovnách byl k dispozici (západo)německý překlad, který vyšel poprvé již v roce 1963: JACOBSON, Jane: *Tod und Leben großer amerikanischer Städte*. Berlin, Ullstein 1963. Ruský překlad knihy vyšel teprve v posledním desetiletí.

Urbanista, architekt a teoretik Jiří Hruža (1925–2012), hlavní projektant územního plánu Prahy v letech 1971 až 1990. Autor řady publikací o urbanismu městských celků, například Hledání soudobého města, Budoucnost měst, Teorie města, Města utopistů, Město Praha, Svět měst (repro ego.ihned.cz)

Podle Hruží se Jacobsové podařilo pregnantně vyjádřit, co již delší dobu „viselo ve vzduchu“. Její kniha vyšla v momentě, kdy poprvé došlo k přímé konfrontaci mezi teoriemi urbanistického modernismu a jejich praktickým uplatněním ve skutečné výstavbě, ke střetnutí „jednoduchých teorií s potřebami složitého života“.⁴⁷ Hruža ironizoval obdiv Jacobsové k „chaotické zástavbě“ starých čtvrtí s přeplněnými ulicemi a míšením funkcí a snahu najít „spásu ve zvětšelé malebnosti nejubožejších čtvrtí“, naproti tomu ale oceňoval její důraz na životnost velkoměst, čímž se lišila od mnoha dalších kritiků prorokujících jejich zánik. Vedle Jacobsové Hruža citoval francouzské sociologické průzkumy z počátku šedesátých let poukazující na pocit vykořenění mezi obyvateli nově postavených sídlišť – podle nich monotónnost prostředí vyvolává v obyvatelích dojem, že také oni sami jsou jen jednotkami, reprodukovány ve velkém počtu stejných exemplářů. Závěry francouzského výzkumu, které Hruža shledával jako výstižné i pro popis československých sídlišť, dokládaly anonymitu a pocit opuštěnosti ve městě, a naopak ztrátu soukromí v privátním prostředí sídlištních bytů. Se soustavnou kritikou modernismu ale podle Hruží přišel jako první Sovětský svaz již ve třicátých letech, a to „za zvlášť dramatických okolností“.⁴⁸ Byla to právě jeho zvláštní situace coby svého druhu praktické laboratoře nejrozličnějších avantgardních architektonických i urbanistických konceptů,

47 HRUŽA, J.: *Hledání soudobého města*, s. 49–59.

48 *Tamtéž*.

která poté vedla k druhému extrému v podobě socialistického realismu. Tento vývoj vnímal Hrůza jako „poučný a varující“ zároveň.⁴⁹

Selhání pokusu vytvořit v nových částech města takové životní prostředí, které by dokázalo konkurovat starým částem měst „svou malebností, bohatým životem a přitažlivostí“,⁵⁰ chápal Hrůza jako doklad obecnějšího selhání urbanistického plánování jako takového. Přičítal to nepochopení faktu, že městská fyzická struktura je ve své podstatě „útvarem velmi konzervativním“. Historicky se podle autora dosud žádné společnosti nepodařilo přizpůsobit osídlení a města svým potřebám. Feudální společnost se rodila na troskách antických měst a podobně kapitalistická společnost prožila období svého počátečního rozmachu ve městech středověkých. Dalším důvodem podle něj bylo podcenění důležitosti vžitých a tradičních forem městského života pro jeho obyvatele, kteří město nevnímají pouze jako soubor funkcí. Hrůza pokládal za nedostatek, že v urbanistických plánech modernistů chybí možnost výběru různého životního prostředí, různé míry technizace, různých způsobů a forem osídlení, což by se podle něj mělo stát jedním z hlavních cílů formování současného i budoucího prostředí člověka. Mezi „skutečně největší úspěchy československého urbanismu“ řadil fakt, že se dokázal vyhnout nejextrémnějším formám modernistického plánování, které zasáhly nejen centra amerických měst, ale dokonce i Moskvu, kde se „podařilo ohrozit dominantní působení historického Kremlu“.⁵¹

Nezdar modernistického plánování podle Hrůzy dokládá, že je krajně obtížné předvídat budoucí životní a společenské procesy, a je proto nutné plánovat tak, aby se dosáhlo co největší flexibility městských struktur. Z této teze autor vyvodil překvapivý závěr v otázce asanace historických čtvrtí Prahy: staré čtvrtě prý ve městě tvoří vždy jakýsi druh „přirozené rezervy“ a na jejich úkor mohou být uspokojovány nově vzniklé, nepředvídané potřeby města. Právě kvůli zachování dostatečné flexibility města je tedy nutné ustoupit od příliš rozsáhlých jednorázových plošných asanací. Kniha *Hledání soudobého města* také ukazuje jistou ambivalentnost ve vztahu k historickým čtvrtím pozdního 19. století, které Hrůza na jednu stranu pokládal za neudržitelný příklad spekulativního kapitalismu, současně ale zaznamenával pro něj překvapivý posun v hodnocení architektonických kvalit těchto čtvrtí mezi odbornou i laickou veřejností.⁵²

49 Vedle těchto zdrojů kritiky modernismu uváděl Hrůza také práci rakousko-amerického architekta, scénografa a teoretika Friedricha Kieslera *Magická architektura* z roku 1947 a *Manifest proti racionalismu v architektuře* rakouského malíře, architekta a teoretika Friedena Reicha Hundertwassera z roku 1958. Z českého myšlení o architektuře a urbanismu připomněl pochybnosti, které vyjadřoval již na konci 30. let Karel Honzík.

50 HRŮZA, J.: *Hledání soudobého města*, s. 59.

51 *Tamtéž*, s. 73–83.

52 *Tamtéž*, s. 93. Posun v chápání starších městských čtvrtí a uznání jejich specifické hodnoty jsou patrné již v dřívějších Hrůzových textech (viz např. TÝŽ: Praha: Město nebo aglomerace. In: *Architektura ČSR*, roč. 30, č. 2 (1971), s. 73–81). K posunu pohledu na hodnotu zástavby pozdního 19. století srv. zejména práce Marie Benešové (viz např. BENEŠOVÁ, Marie: Objevený Žižkov. In: *Tamtéž*, roč. 37, č. 6 (1978), s. 304–306; srv. též ŠTURSA, Jiří: Modernizace bytového fondu v Praze. In: *Tamtéž*, roč. 39, č. 10 (1980), s. 441–446).

Starosti Prahy a dalších velkých měst socialistického Československa Jiří Hrůza prezentoval jako obecné problémy moderních měst, které přímo nesouvisejí se společenským uspořádáním. Varoval například, že přesycení československých měst auty je „skutečností, které rozhodně nemůžeme zabránit jen důvěrou v to, že se socialistická města vyvíjejí jinak než kapitalistická“.⁵³ Na jiném místě, v pasáži zdůrazňující ekonomickou nemožnost radikálně přestavět existující města, poukázal na to, že totéž platí „i o městech francouzských, sovětských, anglických, polských i amerických“.⁵⁴ Hrůzův text se s výjimkou několika vět v závěru velice málo opírá o marxistickou teorii, a pomíjí dokonce i samotnou marxistickou frazeologii. Nejnapadnější v tomto smyslu je úplná absence důrazu na rovnost životních podmínek, který patřil mezi základní postuláty socialistického urbanismu. Naopak z několika uvedených příkladů vyplývá, že si Hrůza dokázal představit městské plánování jako nástroj sociální stratifikace. Například když uvažoval o regeneraci historického centra, navrhoval, aby historické stavby byly nákladně adaptovány na atypické byty, jejichž nájemné by odpovídalo nákladnosti rekonstrukce i jedinečnosti a atraktivitě prostředí.⁵⁵

Odraz krize v pražských městských plánech

Hrůzova publicistika dokumentuje širší frustraci architektonické obce z výsledků dosavadní praxe výstavby hromadného bydlení a urbanistických zásahů do pražské krajiny obecně. Zpochybnění modernistických principů městského plánování se od konce šedesátých let postupně prosazovalo i do vlastního urbanistického plánování. Největší vliv měla kritika v oblasti panelového bydlení, kde se modernistické snahy prosadily nejrychleji a nejhluběji a kde také byla nejvíce pocítována potřeba radikální reformy. „Sídlištní“ architekti se od konce šedesátých let snažili o „městský charakter“ a „lidské měřítko“ nových čtvrtí. Oproti volným prostorům a solitérním blokům Jižního Města se postupně prosazovala imitace tradiční městské zástavby s polouzavřenými, polosoukromými dvory (sídliště Jihozápadní Město) a později i imitace městských ulic (sídliště Barrandov). Objevovaly se také projekty vyhrazující část veřejné zeleně konkrétním panelovým domům či projekty sídlištních komplexů s jasně vymezenou sociální stratifikací, jejichž jádro tvořila výšková panelová zástavba, obklopená na vnitřním obvodu čtyřpatrovými panelovými domy se sedlovou střechou a na okraji lemovaná rodinnými domy.

Prvním projevem tohoto trendu se stala urbanistická soutěž na sídliště Jihozápadní Město (I), ve které v roce 1968 zvítězil třiatřicetiletý Ivo Oberstein, především

Pro vývoj ve východním Německu, kde k uznání této architektury došlo dříve, viz LADD, Brian: *Socialist Planning and the Rediscovery of the Old City in the German Democratic Republic*. In: *Journal of Urban History*, roč. 27, č. 5 (2001), s. 584–603.

53 HRŮZA, J.: *Hledání soudobého města*, s. 96 n.

54 *Tamtéž*, s. 38.

55 *Tamtéž*, s. 90. Hrůza varoval před přílišnou péčí o historické centrum, která je může přetvořit v „divadelní kulisu, svérázný Disneyland“ (s. 89).

právě díky snaze o nové pojetí sídlištní architektury.⁵⁶ Jeho projekt stavěl na maximálním využití plánované linky B metra pomocí vysoké koncentrace bytů i služeb v docházkové vzdálenosti stanic. Právě stanice metra se měly stát jádrem živých center sídliště, jež mělo mít „důsledně městský charakter“. Oberstein se inspiroval živostí tradičních historických center a podle prostorové dispozice Staroměstského či Václavského náměstí korigoval své plány navrhovaných sídlištních center (nicméně pozdější zveřejněné plány na Jihozápadní Město II ukazují, že stejně jako jeho předchůdci i Oberstein plánoval především podle jeřábních drah a tvar sídliště určoval dosah jeřábních ramen).⁵⁷

Proměnou prošly také velkorysé projekty „přestavby“ pražských čtvrtí z 19. století. V zájmu udržení „městského charakteru“ a „lidského měřítka“ zachovávaly asanační projekty uliční síť a podzemní infrastrukturu a „pouze“ nahradily stávající domy panelovou zástavbou respektující dosavadní výšku budov. Součástí projektů bylo vybudování rozsáhlé kapacity podzemních garáží pro osobní automobily a nabídky služeb v přízemí nových domů. Asanační plány doprovázely detailní studie „obrazu města“, jako například studie Vinohrad a Žižkova, které mapovaly nejen fyzickou infrastrukturu čtvrtí, ale i jejich fungování jako součást každodenního života obyvatel (sousedské a rodinné vazby, významné orientační body).⁵⁸ Vedle architektů, respektive urbanistů, se na těchto projektech podíleli rovněž sociologové, z nichž nejvýznamnější byl Jiří Musil.

Od poloviny sedmdesátých let se zpochybnění urbanistického modernismu odráží i v samotných územních plánech hlavního města. Poměrně málo je tento posun viditelný na *Územním plánu pražské-středočeské aglomerace*, schváleném v roce 1971, přestože hlavním projektantem a vedoucím autorského kolektivu byl Jiří Hrůza.⁵⁹ Plán za pomoci matematického modelování a dalších „progresivních urbanistických metod“ především usiloval o zasazení vývoje Prahy do širších regionálních a celostátních vztahů a ponechával reflexi důsledků dosavadní výstavby města stranou. Mnohem výrazněji pak pronikla kritika modernistického urbanismu

56 Výsledky soutěže byly zveřejněny v časopise *Architektura ČSR*, roč. 28, č. 4 (1969). Podrobný popis projektu sídliště viz OBERSTEIN, Ivo – KLÍMA, Milan: Jihozápadní město – podrobný územní plán. In: *Tamtéž*, roč. 30, č. 1 (1971), s. 10–21. Srv. v témž čísle časopisu kritiku Jiřího Hrůzy, který projektu vytýkal „přearchitektonizovanost“ jako přehnanou reakci na šedivost dosavadních sídlišť. Tato kompenzační metoda je prý typická pro země s nekvalitní výstavbou a hrozí u ní, že po odeznění módní vlny, za nějakých deset let, až se bude realizovat, už ztratí původní působivost. (HRŮZA, Jiří: Nad územním plánem Jihozápadního města. In: *Tamtéž*, s. 8.)

57 Viz Redakční beseda na téma: Výstavba a přestavba městských center. In: *Tamtéž*, roč. 45, č. 7 (1986), s. 296–306, zde s. 305; OBERSTEIN, Ivo – KLÍMA, Milan: Praha Jihozápadní město II: Studie pásového rozvoje. In: *Československý architekt*, roč. 19, č. 5 (1973), s. 209–215.

58 AIPR, *Průvodní zpráva urbanistické studie Žižkova II*. Praha, Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů, září 1985; *tamtéž*, Sociodemografická studie: ÚPnZ – Staré Vinohrady.

59 *Tamtéž*, *Pražská-středočeská aglomerace: Průvodní zpráva k územnímu plánu*. Praha, Útvar hlavního architekta – Terplan 1971.

Návrh dispozice panelového bytu pro šestičlennou rodinu reagující na kritiku dosavadního prostorového řešení (repro Ludmila Englichová a Vladimír Sýkora: Modelová řešení obytných souborů. Praha, Výzkumný ústav výstavby a architektury 1987)

do územního plánu z roku 1976.⁶⁰ Již první bod celkové koncepce plánu zdůraznil, že další proměna Prahy se musí soustředit na „soustavnou přestavbu existujícího města“ a že výstavba na nezastavěném území má mít pouze doplňkovou úlohu umožňující dočasné přesuny obyvatelstva z přestavbového (tj. asanovaného) území. Oproti předchozím koncepcím vyjmuli autoři tohoto *Směrného plánu* z připravované asanace některé čtvrtě, zejména Vinohrady, Letnou a starší část Dejvic. V plánu se také odráželo dlouhodobé volání architektů po experimentální výstavbě, která by ověřovala nové technologie stejně jako i nové dispozice a způsoby bydlení.

Územní plán již nepovažoval zónování za svůj základní princip a prosazoval míšení městských funkcí, když nařizoval „vytvářet monofunkční zóny jen tam, kde je to vyvoláno hygienickými nebo provozními potřebami, a jinak směřovat k přiměřenému

60 Tamtéž, *Směrný územní plán hlavního města Prahy*. Praha, Útvar hlavního architekta 1976.

mísení funkcí, které výrazně přispívá k oživení města“.⁶¹ Velkou pozornost plán věnoval fungování existujících i vznikajících sídlišť a usiloval o přesunutí části „pracovních příležitostí“ z centra na sídliště, s cílem snížit zatížení dopravní infrastruktury, oživit tamní prostor a usnadnit zaměstnanost žen. Plán upozorňoval, že vedle hygienických ohledů musí výstavba sídlišť pamatovat na „psychologické a estetické aspekty“, především na dokončení všech prací před vlastním nastěhováním obyvatel, ale také na rozmanitost a expresivnost nové výstavby.⁶² Důležité pro změnu urbanistického diskurzu bylo užití pojmu „pracovní příležitost“, které ukazuje na zásadní odklon od dřívějších koncepcí Prahy. Neplánovalo se již průmyslové velkoměsto a neplánovalo se pro pracující třídu (oboje vyžaduje zónování), ale vytvářejí se „příležitosti“ pro konzumenta městských politik. Zatímco ve *Směrném plánu* z počátku šedesátých let se městské plánování podřizovalo národnímu ekonomického plánu, takže se plánovaly výrobní kapacity, doprava, ubytování a rekreace pracujících výrobního centra, tento rámec v posledním plánu mizel, a naopak si potřeby města diktovaly změny výrobních sil, vytěsňovaly „špinavé provozy“ za jeho perimetr a podřizovaly si zemědělskou půdu.

Následný územní plán Prahy, schválený českou vládou v lednu 1986, zacházel ještě dál, když vyzdvihoval „přitažlivost tradičních městských tříd, náměstí a nábreží s jejich společenskými a obchodními funkcemi“.⁶³ Úkolem výstavby mělo být posílení „druhovosti bydlení“, tj. respektovat specifické nároky na bydlení, zejména rodin s malými dětmi, studentů a seniorů.⁶⁴ Bylo také třeba „vytvářet technické podmínky pro soustředěnou výstavbu rodinných domků“, které měly představovat zhruba patnáct procent všech nově postavených bytů.⁶⁵ Tento plán také důsledně uplatňoval zásadu ochrany půdního fondu a na rozdíl od svého předchůdce nepočítal se žádným dalším rozsáhlým sídlištěm.

„Urbanistická politika“ a stavební praxe

Nejpozději od poloviny sedmdesátých let se tedy urbanistům dařilo prosazovat do koncepčních materiálů i konkrétních projektů nové chápání práce s městským prostorem. Naproti tomu nebyli úspěšní ve snaze dosáhnout skutečné urbanistické změny v podobě živých center sídlišť, mísení společenských funkcí či zvyšování hustoty obyvatelstva. Tyto věci vyžadovaly zásadní proměnu způsobu ekonomického plánování, technologickou inovaci a v konečném důsledku i politickou změnu

61 *Tamtéž*, s. 7.

62 *Tamtéž*, s. 10.

63 *Tamtéž*, *Územní plán hlavního města Prahy 1986*. Praha, Útvar hlavního architekta 1986, s. 12. Pro formování plánu bylo důležité předchozí vládní usnesení (NA, f. Úřad vlády ČSR/ČR, Praha – Usnesení vlády, inv. č. 164/1985, Usnesení vlády České socialistické republiky ze dne 6. července 1985 č. 164 ke zprávě o realizaci urbanistické koncepce výstavby a přestavby hlavního města Prahy).

64 *AIPR*, *Územní plán hlavního města Prahy 1986*, s. 11.

65 *Tamtéž*, s. 180.

v podobě participace obyvatel. Pro urbanisty, jejichž vliv jen zřídka kdy přesahoval úroveň krajských národních výborů, bylo téměř nemožné takové změny prosadit. Dobrým příkladem odborné frustrace pražských urbanistů je série kritických textů o sídlištní výstavbě v časopisech *Architektura ČSR* a *Československý architekt* (do roku 1955 vycházel pod názvem *Sovětská architektura*). Prostřednictvím odborného tisku se architekti snažili vstoupit do složité mocenské hry mezi stranickými a státními orgány v pozici investorů a velkými stavebními podniky v úloze dodavatelů. Pomocí nejrůznějších strategií a taktik, které jeden z hlavních sídlištních architektů Ivo Oberstein explicitně nazýval „urbanistická politika“, se architekti domáhali kontroly nad dalším osudem svých projektů.⁶⁶ Jejich hlavní strategií přitom bylo získat na svou stranu investory, tedy politickou moc, a prezentovat stavební podniky jako hlavního viníka neutěšené situace sídliště. Snaha architektů o nápravu však většinou ústila do ztracena, protože stáli proti společnému zájmu investorů a dodavatelů postavit co nejdříve co nejvíc levných bytů – v něm se snoubil politický zájem investorů co nejrychleji uspokojit bytové potřeby s ekonomickými zájmy dodavatelů stavět nejjednodušší, a přitom nejdražší části sídlištních komplexů. Teprve ve druhé polovině osmdesátých let se kritický architektonický diskurz odvracel od výtek na adresu stavebních firem ke kritice státního socialismu jako systému, v jehož logice hledal důvody selhání dodavatelských podniků.

Hlavním polem střetu byla snaha bránit původní projekty sídliště před „nivelizačními tendencemi stavební výroby“, ⁶⁷ tedy proti snahám dodavatelů o redukci všech stavebních prací, které přímo nesouvisely s vlastní výstavbou bytů. Architekti se například marně pokoušeli uhájit původní projekt sídliště Jižní Město, který počítal s řadou výškových staveb, jimiž by se rozbil monotonní obraz sídliště a vytvořila by se jeho přirozená gravitační centra. Autoři projektu Bohumil Kříž a Jiří Hyliš v roce 1973 líčili, jak musí pod vnějším tlakem vytvořit „ekonomizační variantu studie souboru“, která je především nutila používat unifikované osmipodlažní stavby, vyhovující jeřábní technologii. V článku si stěžovali, že jsou ve své snaze o vybudování uspokojivého životního prostředí na Jižním Městě osamoceni: „...museli jsme suplovat povinnosti a iniciativu některých partnerů přípravy výstavby, neboť architekti se bohužel stávají v mnoha případech jedinými aktivními obhájci zájmů budoucích obyvatel i zájmů celospolečenských.“⁶⁸

Jednou z taktik, jak nevídaným změnám projektů zabránit, bylo budoucí tlaky předvídat a pořizovat návrhy tak, aby další změny byly obtížné, či přímo nemožné. Dobře o tom vypovídá záznam redakční besedy několika sídlištních architektů z roku 1986, kde si kolegiálně vyměňují tipy na „boj“ s dodavateli. Podle Jiřího Hrůzy se architekti museli vyrovnat s faktem, že mají v roli urbanistů velký vliv na to, „co kam“, ale velmi malý na to, „co kdy“.⁶⁹ Nejspornějším bodem mezi architekty

66 Redakční beseda na téma: Výstavba a přestavba městských center, s. 303 (viz pozn. 57).

67 KŘÍŽ, Bohumil – HYLIŠ, Jiří: Jižní město v Praze – 3. obytný soubor. In: *Architektura ČSR*, roč. 32, č. 2 (1973), s. 70–79, zde s. 73.

68 Tamtéž.

69 Redakční beseda na téma, s. 300.

Návrh variantního řešení části pražského Jižního Města, usilující o členění veřejných prostorů a vytvoření „lidského měřítka“ sídliště. Návrh vznikl jako součást státního úkolu vědeckotechnického rozvoje „Rozvoj komplexního bydlení v ČSR do r. 2010“ (repro Ludmila Englichová a Vladimír Sýkora: Modelová řešení obytných souborů)

a dodavateli byla takzvaná občanská vybavenost sídlišť, jejíž budování se neustále odkládalo a často nevznikla vůbec. Ivo Oberstein uvedl jako úspěšný příklad taktiky vůči dodavatelům spojení obytné a společenské funkce v projektu kulturního domu na Jihozápadním Městě (autor Tomáš Brix). Dodavatel se nemohl vyhnout stavbě společenské infrastruktury, protože by nedodržel povinnost vybudovat předem určený počet bytů. Architekti tak dosáhli toho, že kulturní dům byl zařazen do plánu pro příští pětiletku.⁷⁰ I v případě občanské vybavenosti se architekti snažili vystříhat plánování monofunkčních staveb, protože z předchozí praxe věděli, že některé stavby mají prioritu a na jiné se pod finančním a časovým tlakem nikdy nedostane. Architekt Martin Kotík sdílel svou zkušenost z plánování občanské vybavenosti Jihozápadního Města: „Počítali jsme s tím, že kdybychom postavili centrum, kde bude velká samoobsluha, která přísluší určitému počtu obyvatel, a k tomu další pavilóny jiných obchodů a služeb, tak se postaví pouze samoobsluha a všechno ostatní se smete se stolu a půjde stranou.“⁷¹ Výsledný projekt společenského centra tak vznikl jako komplexní stavba, ve které jsou jednotlivé části funkčně a stavebně navzájem závislé.

Jinou taktikou architektů bylo hledání spojenců pro prosazení jejich představ a vytváření nátlaku na investory sídlišť, jimiž byly obvykle národní výbory. Architekti upozorňovali politické orgány na škodlivé „ideové působení“ pokřivených či nedokončených projektů a dovolávali se obecných proklamací stranických a vládních usnesení o „socialistickém životním stylu“ a „životním prostředí socialistických měst“. Spojencem architektů při této argumentaci byli sociologové, kteří na rozdíl

⁷⁰ Tamtéž, s. 306.

⁷¹ Tamtéž, s. 303.

Kontrast panelové a cihlové zástavby pražského Žižkova. Urbanista Jiří Hruža zaujímal k plánům na radikální přestavbu této čtvrtě ambivalentní postoj, když na jednu stranu chválil asanaci nevyhovujících činžáků, ale zároveň kritizoval nevhodné měřítko panelových domů (repro Jiří Hruža: Město Praha. Praha, Odeon 1989)

od prvně jmenovaných ovládali jazyk, jímž bylo možné „ideové působení“ sídlišť popsat. Kritikou „vykořenění“, „odosobnění“ a podobně se totiž architekti dostávali na tenký led, mimo bezpečnou půdu „kritiky z odborných pozic“. Spoluprací se sociology se pak vyhnuli podezření, že překračují své kompetence a že jejich kritika má již podvrtný charakter.

Z řady sociologů, kteří se otázkami bydlení zabývali, byl nejvýznamnější postavou Jiří Musil. Ten se mohl v roce 1963 detailně seznámit s příkladem *worst practice* během své několikaměsíční stáže na univerzitě v Glasgow, kde prováděl výzkum v možná nejhorším slamu tehdejší Evropy – čtvrti Gorbals – a konzultoval s předními kritiky modernistického plánování v Británii Michaelem Youngem a Peterem Willmontem. Musil své zkušenosti vytěžil mimo jiné ve stručné knize *Sociologické*

problémy asanačních čtvrtí z roku 1966, kde se zabýval sociologickým rozbořem oblastí určených k asanaci (Kladno, České Budějovice, pražské Vinohrady) a poskytl návod k jejímu „citlivému“ provedení. Musilův výzkum sídlištního obyvatelstva za takzvané normalizace vyvrcholil v zásadní práci *Lidé a sídliště*.⁷² Spolupráci Jiřího Musila a dalších sociologů s architekty dobře zachycuje záznam společné diskuse otištěný začátkem osmdesátých let v časopise *Československý architekt*.⁷³ Architekt Jiří Lasovský zde apeloval na Musila a další sociology, aby pomohli objasnit, jaké podmínky vedou k posílení „lokálního společenství“, a takto aby přispěli k „formulování a prosazení ‘společenské objednávky’ u investora“.⁷⁴ Podle Lasovského mají architekti a sociologové společný pohled na životní prostředí sídliště, a stojí tedy na stejné straně barikády proti investorům a dodavatelům. Sociolog Lubomír Kotaček navrhoval tento vztah formalizovat a účast společenských vědců při tvorbě územních plánů zakotvit v zákoně, stejně jako je takto upravena například účast hygieniků.⁷⁵ Musil ale upozornil na to, že výchozí pozice architektů a sociologů jsou podstatně odlišné: zatímco ti první usilují prostřednictvím změny hmotného prostředí i o změnu chování jedinců a společnosti, ti druzí sledují obvyklá jednání lidí a jsou skeptičtí k možnostem trvalé změny sociální praxe.⁷⁶

Alespoň dočasných úspěchů se architektům dařilo dosahovat také pomocí koalic s nejrůznějšími ministerstvy. Velmi důležitý pro pražskou urbanistiku byl postoj ministerstva zemědělství, které tvrdě prosazovalo ochranu půdního fondu. Tento argument architekti často používali k vynucení změny urbanistického plánování směrem od budování rozsáhlých sídlišť na pražské periferii (preferenci dodavatelů) k větší pozornosti upřené na vnitřní části Prahy. Podobně se architekti při plánování asanací opírali o stanoviska ministerstva kultury a památkových úřadů, a nutili tak dodavatele ke změně technologií, jež by respektovaly dosavadní ráz města alespoň v dálkových pohledech.⁷⁷ Do plánování sídliště často vstupovala i další ministerstva a velké průmyslové podniky, které usilovaly o stavbu vlastních sídel či kvalitní ubytování svých zaměstnanců. Například jeden z věžáků na Jižním Městě, který podle architektů měl klíčový „městotvorný“ efekt, se nakonec podařilo v plánech zachovat proti vůli dodavatele díky tomu, že se našel nový „investor“ v podobě pražského pohostinství, který jej hodlal využít jako učňovský internát a ubytovnu pro své zaměstnance.

Dílčí úspěchy, které si urbanisté zásluhou nejrůznějších koalic mohli připsat, nic nezměnily na faktu, že až do konce osmdesátých let se jejich představy o nutné korekci modernistického plánování neprosadily do praxe. „Jeřábní urbanistika“

72 MUSIL, Jiří a kol.: *Lidé a sídliště*. Praha, Svoboda 1985.

73 Architektura, sociologie a sídliště. In: *Československý architekt*, roč. 28, č. 4 (1982), s. 177–179.

74 Tamtéž, s. 179.

75 Tamtéž, s. 178.

76 Tamtéž, s. 177.

77 Srv. např. Nová stavební soustava pro Prahu. In: *Architektura ČSR*, roč. 45, č. 1 (1986), s. 13–19.

Studie „přestavby“ dolní části Žižkova podle Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů z roku 1985 (repro Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy)

ignorující „lidské měřítko“ byla i nadále dominantním způsobem budování nových sídlišť, zatímco ta existující zůstávala torzem původních záměrů.

Závěrem

Frustrace nakonec vedla řadu urbanistů k hledání spojení s probouzející se pražskou občanskou společností, již dodávali odborné argumenty a nejednou i nelegálně získané podklady.⁷⁸ Kritika panelové výstavby se přenesla z odborných periodik do denního tisku a byla již přímo formulována jako problém ekonomického a politického systému.⁷⁹ Koncem osmdesátých let se mladší generace architektů zapojila i do boje o Základní komunikační systém Prahy a jeho průtah Stromovkou, snažila se o zachování Žižkova a dalších čtvrtí ohrožených asanací, a dokonce se podílela i na přípravě (už nevydaného) dokumentu Charty 77 ke stavu architektury v Československu (přestože mezi signatáři Charty 77 najdeme pouze sedm architektů oproti například čtyřem desítkám historiků).⁸⁰ Tato architektonická a urbanistická

78 Tak vzpomínal architekt Ivan Vavřík: „...dostal jsem se náhodou, naprostou náhodou k plánům asanace Žižkova. A tak jsem je natvrdo ukradl, tedy půjčil jsem si je.“ (HORSKÝ, Jiří: *Žižkov (za)chráněný: Katalog výstav*. Praha, b. n. 2012, s. 64.)

79 Srv. zejména KRÁLÍČEK, Václav: Proč společnost platí architektky. In: *Mladá fronta* (23.5.1987), s. 3.

80 Srv. např. ŠEVČÍK, Jiří – MITÁŠOVÁ, Monika (ed.): *Česká a slovenská architektura 1971–2011: Texty, rozhovory, dokumenty*. Praha, Akademie výtvarných umění 2013, s. 48–53; HORSKÝ, Jiří: Žižkovem sem, Žižkovem tam, I.–V. In: *Československý architekt*, roč. 35 (1989), č. 11, s. 1 a 4 n.; č. 13, s. 1 a 4 n.; č. 16, s. 4; č. 18, s. 4; č. 24, s. 1 a 4.

aktivizace přesahuje rámec předkládané studie, nicméně znamenala logický krok ve čtyřicetiletém vývoji vztahu mezi odbornou pražskou urbanistikou a politickou mocí. Změny, které přinesl Chruščovův projev v roce 1954, nejprve naplnily vize meziválečné architektonické avantgardy o transformaci urbanistického plánování v plánování sociální. Formování města a životního prostředí socialistického člověka se stalo odbornou otázkou, kterou nyní mohli urbanisté rozřešit pomocí vizí meziválečné urbanistické modernity. Brzy se však ukázalo, že moc, již urbanisté získali nad městským plánováním, nesahá dostatečně daleko, aby ovlivnila skutečnou podobu sídlišť a dalších, především dopravních staveb. Neúspěch prvních sídlištních projektů zesílil existující obavy o platnost principů modernistické urbanistiky, které do Československa pronikaly od poloviny šedesátých let ze Západu. Přestože se již na začátku následující dekády mezi urbanisty vytvořil jistý konsenzus, jakým způsobem je potřeba upravit modernistické ambice, k zásadní změně ve stavební praxi až do konce státního socialismu nedošlo. Urbanisté zjistili, že odborná expertíza jim zajistila vliv na podobu plánování města, ale neposkytla jim politickou moc nad finančními zdroji, technologickými nástroji a pracovními silami, jež byla nutná k usměrnění vývoje města. Zodpovědnost za jeho plánování, a zároveň nemožnost ovlivnit výslednou podobu nakonec vedly k frustraci urbanistů, kteří po vyčerpání různých subverzivních taktik často dospěli k překročení úzce odborných limitů a oslovili širší veřejnost. Politizací odborné diskuse tak koncem osmdesátých let urbanisté přispěli k delegitimizaci státněsocialistického vládnutí – a v konečném důsledku i k oslabení vlastní odborné výlučnosti a z ní plynoucího vlivu na politopadový vývoj města.

Studie vznikla s podporou Grantové agentury České republiky v rámci projektu GA15-14271S „Expertní kořeny postsocialismu: Český případ, 1980–2000“.